

Nem felejthetem
hogy csupán egy rész vagyok
sok rész között,
nem magányos sas
nem hegy. Áttetsző
lélegzés vagyok.
(Simon Ortiz)

Simon Ortiz versének idézett részlete már sejteti, hogy amit egy európai átlagolvasó a líráról valaha tanult, nemigen segít, ha a mai amerikai indián költészethez próbál közelebb kerülni. Az indián irodalom és azon belül a költészet eleve nem túlságosan ismert az óceánon innen, még kevésbé láthatóak azok a bonyolult összefüggések, melyek közte és az amerikai irodalom között kialakultak. Több, mint kétszáz éve vannak angolul író indián szerzők, akik nemcsak aktív résztvevői, de folyamatos megfigyelői is annak a kultúrának, amellyel roppant ambivalens viszonyban állnak. A hódítók nyelve, értékrendje és szokásai ugyanis egyrészt rátelepedtek a helyben talált népekre, a legtöbb esetben kifejezetten a megsemmisítés, a gyökeres átformálás szándékával, másrészt egyedüli érvényes tereivé lettek a megszólalásnak. Ahogy a korábban gyarmatként létező országok sajátosságait vizsgáló posztkoloniális kutatások rámutattak, ezek az országok kettős kultúrával, kevert identitások sokféleségével bírnak, még akkor is, ha a volt gyarmattartó nyelvét és kultúráját elutasítják. Annak elemei ugyanis alapjaiban befolyásolták azt a teret, azokat a módokat és lehetőségeket, amelyek révén nyilvánosan meg lehet szólalni. E társadalmak éppúgy átmentek a modernizáció és a globalizáció folyamatain, akkor is, ha ezeknek a folyamatoknak esetleg jóval hangsúlyosabban tapasztalták meg az árnyoldalait, mint az előnyeit. Ez a megkerülhetetlen tapasztalat lehetetlenné teszi a saját hagyományaikhoz, hagyományos életformájukhoz való problémamentes viszonyulást, netán visszatérést. Különösen igaz ez abban az esetben, ha – mint az észak-amerikai indián törzsek esetében – az érintett népcsoportok ma is a hódító állam szervezetén, intézményein belül élnek. A rezervátumok ugyanis távolról sem tekinthetők autonóm területnek: az amerikai közigazgatási, gazdasági és politikai rendszer szerves részei, melyek működési, fenntartási, az adott állam többi részéhez való kapcsolódási szabályait nem vagy nem kizárólag a területen élő törzs törvényhozó szervei alakítják.

Indián irodalomról, indián kultúráról beszélni persze már csak azért is félrevezető, mert ez a kultúra roppant sokarcú, sokrétű. Csak az Egyesült Államokon belül 562 olyan törzs vagy népcsoport létezik, melyet elismer a szövetségi rendszer, de Kanada például hivatalosan 630 indián népcsoportot tart számon. Valamennyi egyezik azonban néhány olyan jellemvonásban, melyek egészen különös pozíciót biztosítanak számukra. Ezek a jellemvonások pedig alapvetően határozzák meg az általuk létrehozott irodalmi alkotásokat.

Az a folyamat, amelynek során a szóbeli, rituális összművészet indián hagyománya megtalálta az utat a modern szépirodalomhoz, s bizonyos esetekben saját új médiumává változtatta azt, már csak azért is érdekes, mert lényegében „a szemünk előtt” zajlott le. A 19-20. század fordulóján számos olyan gyűjtés indult (eleinte etnográfiai céllal), amely személyes kapcsolatokon alapult a fehér közvetítők és az indiánok között. Ez a katartikus találkozás egyedülállóan mondható az emberi történelemben. Ezek a közvetítők ugyanis nem professzionális kutatók voltak, s nem is a születő kulturális antropológia képviselői, hanem laikusok, méghozzá általában nők, akik egyrészt az amerikai társadalom egyik legsúlyosabb „árával”, elfeledni igyekezett fonákjával szembesültek az egyre inkább rezervátumokba szoruló őslakosokkal találkozva, másrészt nem azonosultak a hódító hatalom fensőbbeséges attitűdjével.

Mintegy száz évvel később, az ezredfordulón Lisa Aldred úgy fogalmazott, hogy az őslakosok iránti figyelem, sőt, az indiánná válás vágya a hegemon, többségi társadalom részéről (s itt most minden megosztottsága ellenére egységesen az amerikai társadalom nem-őslakos eredetű részéről van szó) lényegében abból a vágyból fakad, hogy feldolgozzák, enyhítsék annak a büntudatnak a traumáját, melyet a gyarmatosító múlttal való azonosulás okoz. A büntudat traumája más jelleggel ugyan, de a 20. század korábbi évtizedeiben és a századfordulón is jelen volt, ám ezt sokáig elfedte az igen erőteljes állami propaganda, mely az amerikai identitást lényegében a „semmitől születettel”, a hagyomány nélkülivel, az újjal és az ebből következő egyéniségkultusszal és végtelen lehetőségekkel azonosította – a felfedező, a telepes, a „szűzföldek feltörőjének” képével, aki leigazza és használja a számára rendeltettként felfogott teret, melytől magát lényegileg különbözőnek és magasabb rendűnek tekinti.

Az az impulzus, mely már a 20. század elején megjelent, az idegenség érzéséből, a hontalanság élményéből táplálkozott. Az identitáspolitikai értelemben véve konzervatív felfogás szerint ugyanis az amerikai identitás szoros, lineáris és kronológiai kapcsolatban áll Európával és a nyugati hagyománnyal. A radikálisok szerint viszont Amerika sajátosságai éppen az Európával való szakításban, a tőle való különbözőségben áll. Ők az amerikai identitás

központi elemének látták az „Újvilág” megtapasztalását és megteremtését. E felfogás számára az őslakosok egyszerre jelentettek forrást és rokonságot – hiszen ők voltak „itthon”. Számukra tehát a kérdésre, hogy kik vagyunk, szemben a konzervatívokkal nem az idő, hanem a tér adta meg a választ: csak akkor érthetjük meg, kik vagyunk, ha teljesen tudatára ébredünk annak, hol is vagyunk. E hozzáállás elterjedtsége magyarázza az indián „irodalom” iránti kiterjedt érdeklődést a 20. század első harmadában, s ez a fő oka annak is, hogy az amerikai költészeti modernség mindenkori képviselői nagyon gyakran merítettek az indián hagyományokból, nem feltétlenül és nem csak a motívumok és témák, de a formák és a poétika tekintetében is.

E törekvéseket legrészletesebben Michael Castro tekintette át *Interpreting the Indian* című könyvében. Castro kiemeli, hogy az indián költészet legkorábbi fordítói számos problémával szembesültek, melyekre különböző megoldásokat próbáltak találni. A legnagyobb probléma, hogy ezek a „versek” élszóban, még hozzá egyfajta ösztömvészeti, rituális közegben születtek és léteztek. Ez a fajta ritualitás pedig semmiféle „nyugati” tapasztalatnak nem volt megfeleltethető. (A „nyugati” szó azért került idézőjelbe, hogy érzékeljük a leírás önkényességét és paradoxonát – hiszen a „nyugati”, fehér, európai kultúra az indiánokéhoz képest keleti lenne, nyugati kultúrán mégsem az amerikai őslakosok kultúráját értjük: az ugyanis máig nem egyenrangú viszonyítási pont.) Nem népművészet, mert áthatja az indián közösség valamennyi részét. Nem is vallás, mert az élet jóval szélesebb szférájára terjed ki jóval közvetlenebb módon, mint a kereszténység a hódítók esetében. Nem filozófia, bár részei azok a kérdések és megközelítésmódok, amelyek tárgyalására az európai gondolkodás a filozófiát tartja hivatottnak. Nem tudomány, bár tartalmazza mindazt az ismeretet a környezetről és az emberről, melyek hozzásegítették az indián közösségeket a túléléshez és a működéshez. És nem is irodalom, hiszen célja nem az egyéniség megragadása és kifejeződése érdek nélkül gyönyörködtető módon, írott formában.

Mary Hunter Austin, a *The American Rhythm* című, 1923-ban megjelent antológia összeállítója mindenestre megpróbálta egy hosszú bevezető tanulmányban irodalomként értelmezhetővé tenni a bennszülött szó-, ének- és táncművészet verbális részét. Véleménye szerint az indián költészet formailag a szabad vershez áll közel, mivel a tartalom hozza létre a formát, nem egy előre megalkotott versforma válik edényévé a témának. Demokratikus, szabad és a környezethez maximálisan illeszkedő, a környezet tökéletes átélésén alapuló megértést lehetővé tevő művészetnek kívánta láttatni az indián verseket, mivel legfőbb célja az indián művészet elfogadtatása, legitimálása és ennek segítségével egy új amerikai identitás megfogalmazása volt. E költészet Austin véleménye szerint szoros kapcsolatban áll a helyvel,

ahol születik, a testtel, ami által megfogalmazódik és hangot kap és a közösséggel, melyet áthat és éltet – épp ezért jelentett fenyegetést kritikusai szemében a „nyugati” hagyomány racionalizmusára, intellektualizmusára és elitizmusára, emeli ki Castro a kötet fogadtatástörténetét összefoglalva.

A következő időszak szerzői számára az indián gyakran szimbólum volt – az elidegenedés elleni harc, a földdel való egység szimbóluma. Ennek az érzésnek adott hangot D. H. Lawrence (1923) is: „Mindig van egy bizonyos enyhén ördögi ellenállás az amerikai tájban, és egy bizonyos enyhe ellenállás a fehér ember szívében. (...) Az amerikai táj soha nem vált egygyé a fehér emberrel. Soha.” Ez az érzés teszi a korban központi jelentőségűvé a Pocahontas-történetet, hogy „Mi Anyánk, Pocahontas” alakja révén – ahogy Vachel Lindsay fogalmaz – a fehér jövevények is szerves részévé válhassnak a térnek, amelyet elfoglaltak, de amely nem vált otthonukká. Az indiánok a kalauzok, a fordítók, akiken keresztül a táj, a tér megszólal és érthetővé válik – ők maguk is részei a tájnak, mintegy annak hangjai.

John G. Neihardt viszont már egészen másként viszonyul az indiánokhoz: „Engem nem érdekelnek az indiánok mint indiánok – csak mint emberek egy adott helyzetben. Emberi természet a sors szorításában, ez érdekel engem, nem az indián természet mint különlegesség. Költészetük is azért érdekel, mert emberi és mert költészet”, írja 1928-ban barátjának és életrajzírójának, Julian T. House-nak. Ezek után írta meg talán leghíresebb művét, mely az omaha indiánok között töltött fiatal éveinek tapasztalataira épül (*Black Elk Speaks*, 1932). A Fekete Jávorszarvas beszél című mű azért volt különleges, mert (részben szerkezetének köszönhetően is) sikeresen tudta angolra fordítani az „indiánság”, az indián tudatosság sajátosságait. Neihardt 1930-31-ben találkozott Fekete Jávorszarvassal, s a vele való beszélgetésekből született a könyv, mely valóban meg tudta mutatni azt a „sajátos emberit” az öreg indián törzsfőnök alakjában, amely egyszerre ismerős és idegen – Fekete Jávorszarvas saját feltételei és világfelfogása természetes közege azoknak az életeseményeknek és reakcióknak, melyek viszont a fehérek számára is hozzáférhetőek. Neihardt könyve egyformán népszerű lett a fehérek és az indiánok közt, bár némileg eltérő módon. A 60-as, 70-es évek indián fiatalsága, ahogy a sziú Vine Deloria fogalmaz, egyfajta észak-amerikai indián bibliát láttak Neihardt könyvében, melyben spirituális útmutatásra, társadalmi identitásra, politikai eszmékre és a törzsi élet folyamatos fennmaradásának bizonyosságára lelhetnek. A korabeli nem-benzülött amerikai fiatalság viszont abban a vonulatban helyezte el, melyet a tudat kitágításának sámánisztikus módjait tárgyaló művek alkottak (például Allen Ginsberg és William Burroughs műve, az 1963-as *The Yage Letters*, Carlos Castaneda *The Teachings of Don Juan: A Yaqui Way of Knowledge* című könyve 1968-ból vagy Richard

Erdoes *Lame Deer: Seeker of Vision*-ja 1972-ből). Ez az olvasat pedig fontos részévé és táptalajává vált a vietnámi háború elleni tiltakozások és általában a mainstream fehér amerikai hegemonia elleni fellépések alapjául szolgáló alternatív identitásoknak. Maga Neihardt élete végén nyíltan el is ismerte az ilyen olvasatok jogosultságát. Kitérve fiatalkori elképzelése mellett, amely szerint az indiánokat az általános emberi részeként kívánja szemlélni, az indián szemlélők által Amerikáról és a mindenkori kortárs nem-benszülött társadalomról adott leírást érvényes, egyenrangú kritikai véleményként mutatja be. „Azt mondhatnád, ha ezek az emberek ilyen intelligensek, miért nem fejlődtek úgy, mint mi? A válasz az lehet, hogy nem ismerik a fejlődésnek azt a koncepcióját, amit mi: hogy minden egyre nagyobb és jobb legyen, ahogy halad az idő. Az ő vágyuk az volt, hogy tökéletesen idomuljanak a környezetükhöz és a Nagy Szellemhez. Ezt én a „Magasabb Áhítatosságnak” nevezném. Harmóniában akartak élni minden más élőlényel. Még a bölényt is rokonuknak nevezték – minden élőlény rokon volt... Ez az alapgondolat: a szent szellem, mely a jó füvet adja az állatoknak, az állatokat pedig az embereknek (az emberek állatokat esznek), majd mindezt visszaadja a fűnek... ez az élet folyamatos körforgása, és szent.” (Neihardt: *Epic America*, lecture, 1963)

A térhez, a helyhez, a tájhoz fűződő elválaszthatatlan kapcsolódás szintén idegen a „nyugati” gondolkodás számára. Bár úgy tűnhet, hogy a romantikus nacionalizmus vagy a modern újnacionalista-tradicionalista elképzelések hasonló alapokon állnak, ez azonban csak nagyon felületesen szemlélve van így. A „szerves kapcsolat a földdel” az indiánok esetében szó szerint értendő: a szellemekkel telített környezet, mely az élet elengedhetetlen része, teljesen konkrét és aktuális. Nem történelmi emlékeken, nagy elődökön, szimbolikus földrajzi elemeken alapul, hanem növények, állatok, kövek, vizek mintegy meditatív állapotban való megfigyelésén, pontosabban a velük való eggyé váláson. S ebből nem nyerhető semmiféle politikai, erkölcsi vagy egyéb haszon: paradox módon a közösségben gondolkodó és mélységesen nem-individuális indián identitásminták mindig egyedi, egyéni cselekedetek, átélések, elmélkedések sorát igénylik illetve teszik lehetővé. Ezek az „utak” jelentik magát az életet – ahogy a legegyértelműbben talán a navaho irodalom fogalmaz –, az úton pedig járni kell. Az indián identitást talán ez különbözteti meg leginkább a nem-indiántól, s épp ez a legnagyobb probléma a benszülött közösségek elismertetése szempontjából. Daniel Heath Justice kiemeli, hogy míg a nemzetállam (s ebből a szempontból az USA nemzetállamok szövetsége) a leszármazás alapján ítéli meg a benszülött „hitelességet”, a benszülöttek önmagukat a törzsi kapcsolódások rendszere alapján tekintik a közösség részének. Ezek a kapcsolatok nem valamiféle adott rokoni viszonyok: sokkal inkább viselkedésminták,

gyakorlatok. Része ennek az aktív figyelem a család és a rokonok irányába, de legalább ilyen fontos a Teremtés minden, emberi és nem-emberi népe iránti figyelem és felelősség. Ha valaki úgy él, hogy a szűkebb és tágabb családtagok iránti kötelességeit nem teljesíti valaki, nem számít a törzsi rokonság tagjának. Ez nem jár sem kitaszítással, sem megbélyegzéssel, egyszerűen nem tartozik oda, lényegében saját döntése alapján. Ha azonban később esetleg úgy dönt (vagy ha egy vérségileg nem a törzshöz tartozó úgy dönt), hogy betartja ezeket a viselkedés- és attitűdmintákat, a törzs részévé válik újra. Ez tehát egyfelől egy nyitottabb, folyamatosan fluktuálódó, változó identitáscsoport, másfelől szigorúbb rendnek engedelmeskedik, hiszen a mindennapi életet alapjaiban határozza meg ez az odafigyelő szemléletmód. Ezt a különbséget fogalmazza meg jelen kötetben is szereplő versében Mandy L. Smoker is:

„A városban mindenki idegesen álmodik,
tűz és vas nyalogatja a kézzel készült takarók
sarkait. Elfelejtették az antilop és a
patakmeder beszédét, helyén csupán egy
egyféleképpen elmondható kifejezést találtak
nem vagyunk felelősek.”
(*Equilibrium*)

A mai indián vagy kevert identitású szerzők közös vonása, hogy valamennyien kiindulópontnak tekintik ezt a fajta szemléletmódot. Verseiknek ezért központi szervező elvei a természeti jelenségek, tájak, állatok, növények, a családi kapcsolatok, az ősoktól maradt emlékek, törzsi mítoszok elemei. Szavakban élik újjá azt a létmódot, amely régen az indián élet természetes útja volt, de ez a szavakban felidézett attitűd képes befogadni a kortárs jelenségeket, és képes működni tökéletesen modern irodalmi nyelven és környezetben is. Ez hihetetlenül izgalmassá teszi ezeket az alkotásokat. Olyan nézőpontot biztosítanak az olvasó számára, ahonnan idegenként láthatunk saját magunkra, saját, meghaladhatatlannak érzett előfeltevéseinkre, hagyományainkra. Nincs formális történelem, csak személyes átadások sorából összeálló közösségi emlékezés – nagybácsik, nagyszülők mesélnek a közelmúltról, a távolabbi múltól és a régmúltól, s ennek hatalmával a kívülálló nem lehet tisztában:

Nem számít
meddig marad,
ne mondd el egy idegennek,
mit tud az emlékezés.

(Alison Hedge Coke)

Még itt vannak köztünk. Még meghallgathatjuk, elolvashatjuk őket, megláthatjuk általuk saját magunkat. Ők itthon vannak – még, vagy már újra.

csak egyszer
pont annyi időre
csattanjanak fel
a nyelvünkön
horogra akadt szavak.
Most éppen ránk gondolsz
amikor térdelsz,
szentté válva
a lelkünkben tett
átmeneti
kirándulás idejére.
Szavakkal
fested ki arcod,
rágod az őzbórt,
fához érinted mellkasod
mintha megosztanál valakivel egy anyát
ott, ahol minden számít,
pillanatnyi és ősi tudást
is hoznál.
Csak akkor gondolsz ránk
amikor a hangjaid
a gyökeret akarják,
amikor vissza és
sarkon fordultál és
primitívvé
váltál.
Fejezd be versed
és húzz vissza.

(Wendy Rose: Fehér költőknek, akik szívesen lennének indiánok)

